УДК 811.161.2 (075.8)

О. Г. Литвин, Н. І. Голубінка

ПРОБЛЕМИ КУЛЬТУРИ МОВИ ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ВНЗ ТЕХНІЧНОГО ПРОФІЛЮ

У статті досліджено проблеми культури професійного спілкування в українській науково-технічній мові, зокрема в освітньому процесі ВНЗ технічного профілю. Проаналізовано типові помилки, пов'язані з уживанням слів з невластивим значенням; розглянуто порушення норм на морфологічному рівні: ненормативне вживання родового відмінка та роду іменників; уживання дієприслівників й активних дієприкметників; порушення дієслівного керування, використання пасивних дієслівних конструкцій. У професійному мовленні трапляються ненормативні прийменникові конструкції, що позначається на таких ознаках мовної культури, як правильність, змістовність, точність, логічність, відповідність тощо.

Ключові слова: українська мова, культура мови, норма літературної мови, науково-технічне мовлення.

В статье рассматриваются проблемы культуры профессионального общения в украинском научно-техническом языке, в частности в образовательном процессе вузов технического профиля. Проанализированы типичные ошибки, связанные с употреблением слов с несвойственным значением; рассмотрены нарушения норм на морфологическом уровне: ненормативное употребление родительного падежа и рода существительных; употребление деепричастий и активных причастий; нарушение глагольного управления, использования пассивных глагольных конструкций. В профессиональной речи встречаются ненормативные конструкции предлогов, что отражается на таких признаках языковой культуры, как правильность, содержательность, точность, логичность, соответствие и т. п.

Ключевые слова: украинский язык, культура речи, норма литературного языка, научно-техническая речь.

The article deals with cultural issues of professional communication in Ukrainian scientific-technical language, including in education institutions of technical profile. In the paper have been analyzed the typical errors, associated with the consumption of words with unusual meaning; considered violations at the morphological level: obscene use of the genitive noun and kind of nouns; the use of gerunds and active participles; verbal abuse control, the use of passive verb

© Литвин О. Г., Голубінка Н. І., 2016

constructions. In professional speeches there are non-normative prepositional construction which is displayed on the sign language culture such as accuracy, consistency, clearness, conformity, etc.

Key words: Ukrainian language, language culture, literary language norm, scientific and technical speech.

У вітчизняних вищих навчальних закладах вивчають курс «Українська мова за професійним спрямуванням», адже мова – один із провідних чинників професійної підготовки майбутніх фахівців. Актуальність вивчення мови професійного спілкування є сьогодні беззаперечною. На сьогодні не лише гуманітарну, а й вищу технічну освіту важко уявити без опанування мовної культури. Нині культура мови – це мірило освіченості фахівця будь-якої галузі. Сучасні інженерні та науково-технічні працівники мають вправно володіти мовними засобами, характерними для наукового та офіційно-ділового стилів – основи професійного спілкування.

Практика свідчить, що мовна недбалість межує зі службовою недбалістю. Неправильне вживання слова, неоднозначне висловлення в тексті документа призводить до спотворення його змісту, до непорозуміння в ділових стосунках. Мовностилістичні помилки й неточності в технічних проектах, інструкціях тощо можуть спричинити значні порушення і втрати на виробництві та навіть аварійні ситуації. Наукова думка, новітні технічні ідеї потребують досконалої мовної форми: викладені грамотно й аргументовано, вони швидше здобувають підтримку суспільства, наукової громадськості. Грамотність наукової праці, по-перше, підвищує її науковий характер, по-друге, сприяє тлумаченню основних положень. Натомість низька мовна культура фахівців негативно впливає на взаємини з партнерами, клієнтами, замовниками тощо [1, с. 5].

Рівень культури мовлення людини визначають вмінням добирати й ефективно використовувати систему мовних засобів з певною метою та в конкретних обставинах і ситуаціях спілкування. Ця проблема турбує й фахівців-філологів (Б. Антоненко-Давидович [2], М. Білоус [3], Г. Вознюк [4], З. Куньч [6], З. Мацюк [8], О. Пономарів [9], О. Сербенська [10],

Н. Станкевич [8], І. Фаріон [12], Ю. Шевельов [13] та ін.), і науковців-практиків (І. В. Курило [5] та ін.). На думку цих науковців, культура мови має регулювальну функцію, оскільки потребує дотримання норм на всіх мовних рівнях.

Наша стаття присвячена типовим помилкам, що допускають викладачі та студенти в науковому й офіційно-діловому стилях в освітньому процесі ВНЗ технічного профілю.

Відомо, що науковому мовленню притаманна правильність, точність, послідовність, логічність, змістовність. Проте сучасне науково-технічне мовлення, активно обслуговуючи різні галузі науки і техніки, зазнає безперервного розвитку й певних змін під впливом різноманітних об'єктивних та суб'єктивних чинників, що по-різному впливають на нього. Об'єктивна тенденція інтернаціоналізації термінології подекуди спричинює переобтяження науково-технічного мовлення лексемами чужомовного походження; недоцільне використання в синтаксисі моделей з пасивними дієслівними формами зумовлює численні логічні помилки в науково-технічних текстах; неправильне вживання активних дієприкметників теперішнього часу обтяжує вітчизняну наукову думку невластивими для української мови моделями тощо [4, с. 128].

Під час навчання інженерних і науково-технічних фахівців в освітньому процесі ВНЗ технічного профілю викладачі спеціальних кафедр, на жаль, недостатньо уваги приділяють професійному мовленню студентів. Це зумовлює типові порушення мовної норми на різних рівнях. Зокрема, на лексичному рівні нерідко помилково вживають українські слова в невластивому їм значенні, наприклад: *відноситися* означає в українській мові 'перебувати в певній відповідності з чим-небудь': А так ***відноситься*** до Х, як В до Y; *рахувати* варто вживати лише тоді, коли йдеться про числення, якщо ж говоримо про думку з якогось приводу, про визнання чогось, тоді вживаємо слова *вважати, міркувати, гадати*: *комісія* ***вважає****, що цей проект потрібно ще доопрацювати*. За значеннями розрізняються слова *зустрічатися* і *траплятися (зустрічатися* – це 'зближатися, сходитися з кимось, рухаючись напроти',

траплятися – ‘відбуватися, діятися, ставатися; випадково виявлятися, бути, попадатися’), тому: *зазвичай, буває так, що спостережені значення Х* ***трапляються*** *не раз*. Ненормативним є вживання слова *вірний* у значенні ‘*правильний*’, тому: *якщо експериментальні дані достовірні, то гіпотеза, яка перевіряється, є* ***правильною***. Дієслова *призводити, призвести, приводити, привести* також різні за значенням: *призводити* – це ‘спричинити наслідок, переважно негативний’, а *приводити* – ‘спонукати, примушувати прибути куди-небудь; доводити до якогось стану’: *коливання температури* ***призведе*** *(або* ***зумовить)*** *до циклічних змін довжини реперної труби*; *доказати* означає ‘договорити’, а *довести* – ‘аргументувати’: ***довести*** *теорему*, але ***доказати*** *речення до кінця*. Варто звернути увагу на лексичне значення таких іменників: *задача – завдання* (*завдання* ‘плануємо до виконання’, а *задачу* ‘розв’язуємо за визначеною умовою’), *вид – вигляд* (*вид* – ‘окрема галузь чогось, різновид предметів, явищ’; *вигляд* – ‘сукупність зовнішніх ознак’). В усному мовленні виділяємо групу слів, що є непотрібними кальками російських лексем, наприклад: *всезагальний* (***загальний***), *співпадати* (***збігатися***), *співставляти* (***зіставляти***), *заключати* (***полягати***), *обумовлювати* (***зумовлювати***), *являтися* (***бути***), *узор* (***візерунок***), *полоса* (***смуга*** (світлова), ***штаба*** (заліза), ***період*** (пора життя), *трудний* (***важкий***) та ін.

На морфологічному рівні варто звертати увагу на правильний вибір форми слова, тобто утворення відмінкових форм іменників: у родовому відмінку однини іменники ІІ відміни чоловічого роду мають закінчення **-а; -я** (назви предметів: *замк<u>а</u>, малюнк<u>а</u>*; назви населених пунктів: *Львов<u>а</u>, Святошин<u>а</u>*, але у складених назвах, другою частиною яких є іменник, що має звичайно в родовому відмінку закінчення **-у**: *Давидового Брод<u>у</u>, Красного Лиман<u>у</u>* тощо; терміни чужомовного походження на означення будови чогось, конкретні предмети, геометричні фігури та їх частини: *конус<u>а</u>, радіус<u>а</u>, сектор<u>а</u>, шків<u>а</u>*); **-у, -ю** (назви речовин, матеріалу, маси: *граніт<u>у</u>, льод<u>у</u>, пісок<u>у</u>*; збірні поняття: *га<u>ю</u>, лісу, парк<u>у</u>*; слова зі значенням місця, простору тощо: *вал<u>у</u>, лиман<u>у</u>, луг<u>у</u>, ров<u>у</u>, світ<u>у</u>, яр<u>у</u>*, але: *горб<u>а</u>, хутор<u>а</u>*

тощо, а також зменшені форми на **-к**: *ліс<u>ка</u>, майданчи<u>ка</u>*; явища природи: *<u>вітру</u>, <u>граду</u>, <u>землетрусу</u>*; чужомовні терміни, що означають фізичні або хімічні процеси: *<u>імпульсу</u>, <u>синтезу</u>*; назви річок, озер, гір, островів, півостровів, країн, областей тощо: *Амур<u>у</u>, Світязь<u>ю</u>, Алта<u>ю</u>, Донбас<u>у</u>, Сибір<u>у</u>*. Вибираючи правильне відмінкове закінчення, потрібно брати до уваги й лексичне значення слова, наприклад: *алмаз<u>а</u>* (коштовний камінь) – *алмаз<u>у</u>* (мінерал), *елемент<u>у</u>* (абстрактне поняття) – *елемент<u>а</u>* (конкретне), *вала* (деталь машини) – *валу* (насип, ряд, хвиля), *пояс<u>а</u>* (предмет) – *поясу* (просторове поняття), *термін<u>а</u>* (слово) – *термін<u>у</u>* (період). Порушенням норми є неправильне визначення граматичного роду іменників: *ступінь, степінь, дріб* (іменники чоловічого роду); утворення ступенів порівняння прикметників: *спосіб **більш ефективний*** або ***ефективніший*** (а не: *спосіб більш ефективніший*) [11, с. 68–71].

Особливістю сучасної української літературної мови є майже повна відсутність активних дієприкметників теперішнього часу, утворених від перехідних дієслів, тому постають труднощі перекладу з російської чи польської мови, де ці дієприкметники вживають регулярно. У багатьох випадках замість активних дієприкметників можна використовувати прикметники (з іншою основою чи однокореневі): *несуча конструкція моста – **опорна** конструкція моста, копіююча техніка – **копіювальна** техніка, ведучий вал* – тяговий *вал, гальмуючий циліндр – **гальмівний** циліндр, ведучий інженер – **провідний** інженер*; іменники: *несуча частота – частота-**носій**,* пасивні дієприкметники: *несуча конструкція – **навантажена** конструкція*; дієприслівники: *гальмуючий механізм зупиняє обертання вала – **гальмуючи**, механізм зупиняє обертання вала* [7, с. 7–8].

Нерідко на морфологічному рівні трапляються помилки щодо вживання дієприслівника. Доцільно пам’ятати, що дія, названа дієприслівником, має стосуватися в реченні того самого діяча, що й дія, названа присудком, наприклад: *досліджуючи це явище, з’ясувалося, що механізм працює ефективно* (потрібно: *досліджуючи це явище, **ми з’ясували**, що механізм працює*

ефективно).

Поширеною помилкою є вживання при безособових дієслівних формах на **-но, -то** назв осіб в орудному відмінку, наприклад: *нами опрацьовано, керівником підписано, студентом виконано»* (потрібно: ***ми опрацювали, керівник підписав, студент виконав***). Ці дієслова передають безособове значення, виражене суфіксами **-но, -то**, й акцентують увагу на дії, тому орудний відмінок, який указує на діяча, зайвий.

Зауважимо, що проблемним є вживання дієслів з постфіксом **-ся,** що за своїм первісним значенням указує на ‘неможливість об’єкта при дії’ [13, с. 314]. Зворотні дієслова активно вживають в українській літературній мові. Вони позначають дію, спрямовану на самого її носія (*студент навчається*), виконувану в інтересах носія дії (*люди будуються*), означають дію двох і більше діячів, яка взаємно спрямована (*знайомі листуються*), указують на дію, що називає типові ознаки, зосереджені на дії самого суб’єкта (*аварія трапилася*). Уживання зворотних дієслів у деяких аспектах є проблемним, наприклад: *слухається питання, ставиться на голосування, розглядалося керівництвом, слово надається* (потрібно: ***слухаємо_питання, ставимо на голосування, керівництво розглядало, надаємо слово*** *чи* ***слово має***). Щоб уникнути таких помилок, потрібно вживати відповідні особові форми дієслова, інфінітиви, безособові форми на **-но, -то** [6, с. 43; 12, с. 240–246].

Зазвичай трапляються помилки в дієслівному керуванні, адже дієслівне керування українських і відповідних російських дієслів відрізняється, тому потрібно запам’ятати, що правильно: *навчатися математики та фізики, говорити українською (по-українськи), вибачте мені, опанувати матеріал, завдати шкоди, йти тротуаром.* Перехідні дієслова потребують, щоб залежний від них іменник, що називає предмет, на який спрямована дія, мав форму називного відмінка без прийменника, наприклад: *виконати завдання, знайти об’єкт дослідження, написати роботу.* Іменник має форму родового відмінка, якщо є частка **не** або дія переходить не на ввесь предмет, а на його частину, наприклад: *не написати курсової роботи, не довести теореми.*

Показником мовної майстерності є використання можливостей синтаксичної синонімії. У наукових статтях надуживають конструкції із прийменником **по**: *по визначеній моделі* (замість: ***за*** *визначеною моделлю*), *по запроектованих перевірках* (***під час*** *перевірок*), *по власному бажанню* (**за** власним бажанням, **згідно із** власним бажанням, **відповідно до** власного бажання), *униз по дорозі* (*униз* ***дорогою***); **при**: *при зсуві* (правильно: ***у разі*** *зсуву,* ***за умови*** *зсуву,* ***коли*** *зсув*), *при всьому тому* (***попри_те все***) тощо. У професійному мовленні нерідко невиправдано послуговуються ненормативними конструкціями із прийменником **на**, наприклад: *на протязі року* (правильно: ***протягом*** *року*), *на сьогоднішній день* (***сьогодні, зараз, на цей час***).

Варто також звернути увагу на конструкції *прийменник + віддієслівний іменник* на ***-ння (-ття)***, не характерні для сучасної української літературної мови. Замість віддієслівних іменників потрібно вживати дієприслівникові звороти, конструкції з особовими формами та неозначеною формою дієслова, наприклад: *при дослідженні ми з'ясували* (потрібно: *досліджуючи, ми з'ясували*), *нема часу на виконання завдання* (потрібно: *нема часу виконати завдання*), *після прочитання статті* (потрібно: *прочитавши статтю*) [4, с. 129].

Висловлені рекомендації є слушними не лише тому, що вони нормативні, а й з огляду на основні ознаки мовної культури: логічність, точність викладу, чистоту мовлення, стилістичну відповідність, ввічливість тощо [6, с. 48]. На жаль, типові помилки залишаються поширеним явищем у науково-технічному мовленні.

Отже, професійне спілкування в освітньому процесі ВНЗ технічного профілю потребує чіткого дотримання норм сучасної української літературної мови на всіх рівнях, що дасть змогу майбутнім фахівцям однозначно та правильно висловлювати свої думки, ефективно налагоджувати надалі взаємини з колегами, партнерами, клієнтами, замовниками тощо. Це потребує, на нашу думку, цілеспрямованої роботи над удосконаленням мовленнєвої культури майбутніх фахівців не лише викладачів-філологів

у межах дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням», а й науково-педагогічних працівників усіх кафедр кожного навчального закладу.

Бібліографічні посилання

1. **Азарова Л. Є.** Українська мова професійного спілкування / Л. Є. Азарова, Н. Й. П'яст, Т. Ю. Іванець. – Вінниця : ВНТУ, 2008. – 189 с.
2. **Антоненко-Давидович Б. Д.** Як ми говоримо / Б. Д. Антоненко-Давидович. – К. : ВД «Академія», 1994. – 254 с.
3. **Білоус М.** Екологія українського слова : практичний словничок-довідник / М. Білоус, О. Сербенська. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. – 88 с.
4. **Вознюк Г.** Використання помилкових синтаксичних конструкцій у сучасному науково-технічному мовленні / Г. Вознюк, З. Куньч // Інформація, комунікація, суспільство 2014 : матеріали 3-ої Міжнародної наукової конференції (21–24 травня 2014 р.). – Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2014. – С. 128–129.
5. **Курило І. В.** Як правильно: помилки мовлення в наукових виданнях із технічних наук / І. В. Курило. – Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2012. – 412 с.
6. **Куньч З. Й.** Уникання пасивних дієслівних конструкцій як елемент культури української мови / З. Й. Куньч // Український смисл : збірник наук. праць. – 2012. – № 1. – С. 42–48.
7. **Литвин О. Г.** Російсько-українсько-англійський та українсько-російський словник машинобудівних термінів (близько 4000 термінів) / О. Г. Литвин, А. В. Литвин. – Львів : ФОП Корпан Б. І., 2012. – 167 с.
8. **Мацюк З.** Українська мова професійного спілкування / З. Мацюк, Н. Станкевич. – К. : Каравела, 2005. – 352 с.
9. **Пономарів О. Д.** Культура слова. Мовностилістичні поради / О. Д. Пономарів. – К. : Либідь, 2001. – 238 с.
10. **Словник-довідник** з культури української мови /

Д. Г. Гринчишин, А. О. Капелюшний, О. А. Сербенська, З. М. Терлак. – К. : Знання, 2006. – 367 с.
11. **Український** правопис / НАН України, Ін-т мовознавства імені О. О. Потебні; Ін-т української мови. – К. : Наук. думка, 1994. – 240 с.
12. **Фаріон І. Д.** Мовна норма : знищення, пошук, віднова / І. Фаріон. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. – 328 с.
13. **Шерех Ю.** Нарис сучасної української мови / Ю. Шерех. – Мюнхен : Молоде життя, 1951. – 402 с.